

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINI IMPROVIZATSION QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK VOSITALARI

Kasimova O.A

Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti

e-mail: kasimovaodina@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik improvizatsiya kompetensiyasi, ta'lim tizimidagi pedagogik improvizatsiyaning ahamiyati, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi faoliyatida improvizatsiyani amalga oshirish yo‘llari haqida so‘z borgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich sinf, improvizatsiya, pedagogik improvizatsiya, improvizatsiya xarakteri, pedagogik muloqot, pedagogik ijodkorlik, ijodkorlik, improvizatsiya mezonlari.

Аннотация: В данной статье говорится о компетенции педагогической импровизации, значении педагогической импровизации в системе образования, способах реализации импровизации в работе будущего учителя начальных классов.

Ключевые слова: начальная школа, импровизация, педагогическая импровизация, характер импровизации, педагогическое общение, педагогическое творчество, креативность, критерии импровизации.

Abstract: This article talks about the competence of pedagogical improvisation, the importance of pedagogical improvisation in the educational system, ways to implement improvisation in the work of a future primary school teacher.

Key words: elementary school, improvisation, pedagogical improvisation, character of improvisation, pedagogical communication, pedagogical creativity, creativity, criteria of improvisation.

KIRISH. Hozirgi zamon o'qituvchisining asosiy fazilatlaridan biri o'z kasbga sadoqatliligi, g'oyaviy e'tiqodliligi, o'z kasbini sevishi, bu kasbga bo'lgan cheksiz sadoqat o'qituvchini boshqa kasb egalaridan ajratib turadi. Chunki, uzluksiz ta'lim tizimida ta'lim-tarbiya ishining yuqori saviyada olib borilishi, faqat o'qituvchiga, uning kasbiy tayyorgarligiga bog'liq. O'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan muhim talablardan biri shuki, u o'zi o'qitayotgan fanlarni chuqur bilishi zarur. Predmeti va uning nazariyasini chuqur bilishi, uni qiziqishini oshirib, o'qituvchi obro'sini ko'taradi. O'qituvchilar o'quvchi bilimining bu bilimlarni bolalarga yetkaza olish imkoniyatlarini qadrlabgina qolmay, balki uni shu fanga bo'lgan qiziqishini, uning fidoyligini ham taqdirlashadi. O'qituvchining yuksak madaniyati, uning teran bilim doirasi ta'lim-tarbiya ishlarini muvaffaqiyatli kechishiga yordam beradi. Hozirgi zamon o'qituvchisi milliy qadriyatlarni bilibgina qolmay, uni keng ota-onalar jamoatchiligi ichida, sinfda otashin targ'ibotchisi bo'lishi kerak. Pedagogik faoliyat o'z mohiyatga ko'ra ijodiy xarakterga ega. Ma'lumki, inson oldida biror muammo turgandagina, ijodkorlikka ehtiyoj tug'iladi. O'qituvchilik faoliyati ana shunday xususiyatga ega. Pedagogik ijodkorlikning asosiy mohiyati pedagogik faoliyatning maqsadi va tajribasidir. Pedagogik tajriba muammoli vaziyatlarga juda boydir. Ilg'or pedagogik tajriba deganda, biz o'qituvchining o'z pedagogik vazifasiga ijodiy yondashishini, o'quvchilarning ta'lim-tarbiyasida yangi, samarali yo'l va vositalarni qidirib topishni tushunamiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Faoliyatning o'zgargan sharoitlari o'quv jarayonining asosiy tarkibiy qismlariga muvofiq, pedagogik improvizatsiya muayyan darsning maqsadlarini, o'quv materialining mazmunini, uslubiy qabul qilish va muloqotni maqsadga muvofiq ravishda aniqlashtirishga qaratilgan bo'lishi mumkin.

V.N.Xarkinning fikricha, pedagogik improvizatsiya quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi (Xarkin, 1992):

- yaratish va bajarish jarayonlarining mos kelishi yoki ularning minimal bo'shlig'i;
- ularning bevositaligi;
- jamoat xarakteri;
- mantiqiylikning birligi, dastlabki tayanch tushunchasi.

L.Yu. Berixonovanning fikricha, pedagogik improvizatsiya tasodifiy hodisa emas, balki o'qituvchining ijodiy o'qitish faoliyatining tabiiy, ajralmas va juda muhim tarkibiy qismi bo'lib, o'ylab topilgan narsani optimallashtirishning samarali usuli va pedagogik rejaga muvofiq pedagogik rejani tezkor tuzatish vositasi sifatida ishlaydi. (Paltshev, 2002)

Pedagogik faoliyatning improvizatsiyaviy tabiati o'qituvchining muvaffaqiyatga erishish, kasbiy va shaxsiy o'sish uchun axloqiy va psixologik ehtiyojlarini qondirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi, bu ham martaba o'sishi, ham mahorat va donolikning eng yuqori darajasiga ko'tarilish bilan o'lchanadi.

V.I. Zagvyazinskiy ta'kidlaganidek, improvizatsiya yo'qdan paydo bo'lmaydi. Muvaffaqiyatli improvizatsiya faqat yaxshi tayyorlangan zaminda mumkin. Zero, eng yaxshi improvizatsiya bu oldindan tayyorlangan improvizatsiya, deb yarim hazil bilan bejiz aytishmagan. Muvaffaqiyatli improvizatsiyaning asosi odatiy vaziyatlarni tahlil qilish tajribasi, qonunlar va tendentsiyalarni bilish, asosli gipoteza asosida bashorat qilishdir. "Ijodkorlik", deb ta'kidladi V. A. Suxomlinskiy. - bu hech qanday tarzda pedagogik jarayon

tushunarsiz, faqat sezgiga bo'ysunadigan va oldindan ko'ra olmaydigan narsa degani emas. Faqat aksincha. Aynan nozik oldindan ko'ra bilish, pedagogik jarayonning ko'plab omillari va qonuniyatlari bog'liqligini o'rganish chinakam ustaga rejani bir zumda o'zgartirish imkonini beradi". (Zagvyazinskiy va boshq. 2005)

Ta'limni rivojlantirishning zamonaviy tendentsiyalari, shaxsga qo'yiladigan kasbiy talablarning kuchayishi o'qituvchining ijodiy individualligini shakllantirish, uning ijodiy qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish, individual faoliyat uslubini rivojlantirish zaruratini oshirdi. Ijodiy faoliyatning tarkibiy qismlaridan biri pedagogik improvizatsiyadir. Tajribali o'qituvchilar o'z faoliyati davomida turli xil pedagogik muammolarni hal qilish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan ko'plab texnikalarga ega. Ammo shunday vaziyatlar mavjudki, o'qituvchi tezda qaror qabul qilishi, sinfda va darsdan tashqari mashg'ulotlarda nostandart vaziyatlarda moslashuvchan bo'lishi kerak. (Abdullayeva Sh va boshq., 2019)

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Lug'atlarda improvizatsiya tushunchasi etimologik jihatdan ajablanish va ajablanish elementlari bilan bog'liq. Aslida, bu ijodiy jarayon, bu ham uning natijasidir. Musiqiy, raqs yoki boshqa improvizatsiyalar mavjud. O'qituvchilar o'z ishlarida pedagogik improvizatsiyadan foydalanadilar. To'satdan yoki kutilmagan holatlarda paydo bo'lgan vaziyatlarda qanday yo'lni tanlash, improvizatsiya shu yerda va hozir tug'iladi. Bu tanqid, mulohaza yoki baholash bilan to'xtatilmagan, o'ziga shakl va yo'nalish beradigan, muallif "orqali" oqib o'tadigan, uni o'zidan o'tib, mavzu, mazmunning rivojlanishini kuzatish uchun vaqt topadigan ijodiy faoliyat oqimidir.

Pedagogik improvizatsiya (lotincha improvisus - kutilmagan) – o'qituvchining yangi echimlarni ishlab chiqish, shuningdek, paydo bo'lgan pedagogik vazifalarga tez, moslashuvchan va aniq javob berish qobiliyati.

Barcha o'qituvchilar o'z darslarida ma'lum bir sxemadan foydalanadilar. Biroq, ular orasida o'zlarini improvizatsiya qilishga - darsning rejalashtirilgan kursidan chetga

chiqishga, unga kutilmagan, tayyor bo'lmagan, to'satdan, shu erda va hozir paydo bo'ladigan narsalarni kiritishni maqsadga muvofiq deb hisoblaydiganlar ko'p. Improvizatsiya jarayonida (kutilmagan vaziyat yuzaga kelganligi sababli) o'qituvchilar uchun turli xil xatti-harakatlar mumkin:

- **tabiiy turi:** samarali improvizatsiya harakatlari o'qituvchi uchun psixologik va hissiy qiyinchiliklarni keltirib chiqarmaydi;
- **stress-transformatsion tip:** yuzaga kelgan qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun shaxsning barcha resurslarini safarbar qilish mavjud;
- **ataylab qochish turi:** o'qituvchining kutilmagan pedagogik vaziyatni bartaraf etishdan ongli ravishda qochishi ("sezmaslik");
- **beixtiyor tormozlovchi turi:** chalkashlik va o'qituvchining harakatlarini to'liq his qilish;
- **hissiy buzilish:** o'qituvchi nazoratsiz, tasodifiy harakat qiladi, ziddiyatni kuchaytiradi, o'zini tuta olmaydi yoki his-tuyg'ularini yashira olmaydi;
- **noadekvat tip:** o'qituvchi o'z his-tuyg'ularini yashiradi, lekin ularni pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tajriba va harakatlarga aylantira olmaydi.

Hozirgi zamon fan va texnika taraqqiyoti o'qituvchining ijodkor bo'lishini, fanning muhim muammolari yuzasidan erkin fikr yurita olishi, fan yutuqlarini o'quvchiga yetkaza olish va nihoyat o'quvchini ham ijodiy fikrlashga, ilmiy-tadqiqot ishlariga o'rgata olishni Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar talab qiladi. Shuning uchun o'qituvchi, avvalo, tadqiqotchilik malakalarini egallashi zarur. O'qituvchi ilmiy-tadqiqot ishlari olib borishi davomida buyuk mutafakkirlar, olimlar asarlarini to'playdi, tahlil qiladi, ular asosida xulosalar chiqaradi. U fan xulosalaridan o'zining amaliy faoliyatida, foydalanish jarayonida hozirgi zamon o'qituvchisi uchun zarur bo'lgan juda muhim fazilatlarni egallaydi. Pedagogik tajriba o'qituvchining o'quv ishlari jarayonida egallaydigan bilimi va ko'nikmalari yig'indisidir. Bu o'qituvchining pedagogik mahorati bo'lib, u pedagogika fanining rivojlanishida boshlang'ich omil hisoblanadi.

Pedagogik tajriba to'plash tizimi:

1. Maqsadni belgilash;
2. Tahlil etish, umumlashtirish, xulosa qilish;
3. Yutuqlarni aniqlash;
4. Ma'lumot to'plash.

NATIJALAR. Pedagogik improvizatsiyani faollashtiradigan ichki mexanizm sezgi bo'lib, asosiy harakatlantiruvchi kuch - bu asl pedagogik g'oya va to'g'ridan-to'g'ri ta'lim yoki ta'lim jarayonida paydo bo'lgan yangi g'oya o'rtasidagi nomuvofiqlik, uni amalga oshirishning yanada samarali versiyasi va dars loyihasi (holatlar, hodisalar va boshqalar) va uni amalga oshirishning ob'ekt-sub'ekt shartlari. O'quv jarayonida pedagogik improvizatsiya o'quv aloqasini, uslubiy texnikani, o'quv materialining mazmunini, ta'lim yoki ta'lim maqsadlarini tashkil etish va aniqlashtirishga qaratilgan bo'lishi mumkin.

Pedagogik improvizatsiya mezonlarini ajratib ko'rsatish mumkin.

1. Ob'ektiv mezonlar

- to'satdan (to'siqning ajablanishi, kutilmagan vaziyatga yoki to'satdan o'zgargan vaziyatga javob berish tezligi, bu harakatning yangiligi, uning g'ayrioddiylik va kutilgan harakatlarga mos kelmasligi);
- zudlik bilan (harakatning darhollik);
- yangilik (o'ziga xoslik darajasi);
- oshkoralik (tomoshabinlar, improvizatsiya sheriklarining mavjudligi);
- pedagogik ahamiyati (ta'limga hissa qo'shish, shaxsni rivojlantirish).

2. Subyekt tomonidan improvizatsiyani amalga oshirish mezonlari

- fikr ishini namoyish etish;
- ruhiy va hissiy yuksalish;
- qoniqish hissi.

3. Tomoshabinlar tomonidan idrok etilishidagi improvizatsiya mezonlari

ajablanish (kutilmagan narsaga munosabat);

- kiritish;
- faoliyat;
- hissiy sezgirlik;
- diqqatni jamlash;
- qiziqishning ortishi;
- ohang va kayfiyatning oshishi;
- empatiya chuqurligi.

Ko‘tarilgan qoshlar, porloq ko‘zlar, beixtiyor imo-ishoralar, mulohazalar, kulish va boshqalar ko‘rsatkich bo‘lishi mumkin.

MUHOKAMA. Pedagogik improvizatsiyada ijodiy dominantning tarkibiy qismlari diqqat, tasavvur va ilhomdir.

Tasavvur - bu mavjud g‘oyalar, bilimlar, tajribalar asosida yangi tasvirlar, g‘oyalar, fikrlar yaratishdan iborat aqliy jarayon. Tasavvurni inson oldida turgan vazifalar, uning ehtiyojlari, his-tuyg‘ulari, dunyoqarashi, oldindan ko‘rish zarurati rag‘batlantiradi. Tasavvur yaratilgan tasvirlarning yangilik darajasi bilan tavsiflanadi, u rekreativ va ijodiy bo‘lishi mumkin. Ijodiy tasavvur jarayonida yangilik va o‘ziga xoslik bilan ajralib turadigan tasvirlar yaratiladi, ko‘pincha bu hozir mavjud bo‘lmagan ob'ektlarning tasvirlari. Ijodiy

tasavvurda shaxsning bilimi, kechinmalari, tajribasi, kuchli irodali va intellektual harakatlari, ongsiz munosabati, sezgi ishtirok etadi.

Pedagogik diqqatning o'ziga xosligi shundaki, u bir vaqtning o'zida turli ob'ektlarga (o'quvchilar, dars mazmuni va boshqalar) taqsimlanishi va aniq pedagogik muammolarni hal qilishga qaratilgan bo'lishi kerak. Diqqatni taqsimlash tufayli o'qituvchi ta'lim holatidagi o'zgarishlarni "tutib olishi" va harakat rejasini o'zgartirishga, ya'ni improvizatsiya qilishga qaror qilishi mumkin.

Improvizatsiyani amalga oshirish uchun ilhomning mavjudligi katta ahamiyatga ega.

Ilhom - bu insonning kognitiv va hissiy sohalarini bog'langan va ijodiy muammoni hal qilishga yo'naltirilgan eng yuqori ko'tarilish holati. Ilhom, vazifa yoki muammoni qanday hal qilishni to'satdan tushunish bilan chambarchas bog'liq.

Jarayon tuzilishi bo'yicha

- Klassik

- uy vazifasi bilan improvizatsiya qilish

- Aralash yoki o'tish davri improvizatsiyasi (dastlab klassik yoki dastlab uy qurilishi bo'lishi mumkin).

V.A. Kan-Kalik sinfda pedagogik improvizatsiyaning manbasiga qarab beshta variantni aniqladi:

1. Bilvosita induksiya qilingan improvizatsiya (amaliy fikrlash va hissiy barqarorlik muhim rol o'ynaydi);
2. "Ichkaridan" improvizatsiya (o'qituvchining individual ijodiy xususiyatlariga bog'liq);
3. Materialni taqdim etish mantig'idan kelib chiqqan improvizatsiya (pedagogik fikrlashning faol ishtiroki orqali amalga oshiriladi);

4. Introspektsiya va sinfiy idrokga asoslangan improvizatsiya;

5. Pedagogik kashfiyot bilan chegaralangan improvizatsiya (“pedagogik idrok” natijasi).

V.N. Xarkin pedagogik improvizatsiya to‘rt bosqichda amalga oshiriladigan murakkab jarayon ekanligini ta’kidlaydi. (Xarkin,1997)

1-bosqich - insight (insight). Bu bosqichda g‘oyaning kutilmagan intuitiv kashfiyoti, original harakat, paradoksal fikr va boshqalar sodir bo‘ladi. Ko‘pincha tushuncha nostandart vaziyatda yoki hissiy ko‘tarilish fonida paydo bo‘ladi.

2-bosqich - g‘oyani intuitiv va mantiqiy tushunish va uni amalga oshirish usulini tanlash.

3-bosqich - g‘oyani intuitiv va mantiqiy tuzatish bilan ommaviy amalga oshirish.

4-bosqich - improvizatsiya natijasini bir zumda intuitiv-mantiqiy tahlil qilish. Improvizatsiya yoki qayta qurish faoliyatini davom ettirish to‘g‘risida qaror qabul qilinadi.

XULOSA. Biz pedagogik ijodning tarkibiy qismi sifatida pedagogik improvizatsiyaning xususiyatlariga qisqacha to‘xtalib o‘tdik. Ijodiy pedagogik faoliyatni o‘qituvchining faoliyat sharoitiga, o‘z ijodiy salohiyati va farovonligiga, o‘quvchilar jamoasining kayfiyatiga, pedagogik rejani o‘z vaqtida amalga oshirish va tuzatish qobiliyatisiz to‘liq amalga oshirib bo‘lmaydi ya’ni improvizatsiya qilishni maqsadga muvofiq va pedagogik jihatdan asoslash qobiliyatisiz amalga oshirish mushkul. Improvizatsiyani bo‘lajak o‘qituvchilar va yosh o‘qituvchilarga maxsus ishlab chiqilgan mashqlar tizimi yordamida o‘rgatish kerak, ularning o‘ziga xos xususiyati odatiy bo‘lmagan pedagogik vazifani hal qilish uchun ajratilgan vaqtni maqsadli ravishda qisqartirish va asta-sekin kamaytirishdir. Bu yerda o‘qituvchining improvizatsiyaga tayyorligi haqida gapirish kerak.

Demak, darsning pedagogik loyihasi va uni amalga oshirishning yangi, kutilmagan, to‘satdan paydo bo‘luvchi holatlar o‘rtasidagi ziddiyatlarni hal qilishning samarali

vositalarini topishning tabiiy ehtiyoji mavjud. Bu pedagogik improvizatsiya bo'lib, u o'ziga xos "tartibga soluvchi" vazifasini bajaradi, u o'qituvchining g'oyalari uning ijodiy farovonligi va o'quv jarayonining haqiqiy sharoitlariga mos kelishini ta'minlashi kerak. Pedagogik faoliyatning improvizatsiyaviy tabiati o'qituvchining muvaffaqiyatga erishish, kasbiy va shaxsiy o'sish uchun axloqiy va psixologik ehtiyojlarini qondirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi, bu ham martaba o'sishi, ham mahorat va donolikning eng yuqori darajasiga ko'tarilish bilan o'lchanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva, Sh. Ro'ziyeva D.I. Pedagogik diagnostika va korreksiya. Darslik.- T.: Fan va texnologiyalar, 2019.
2. Кан-Калик В.А., Никандров Н.Д. Педагогическое творчество. М., 1987
3. Мягкая, Е. Б. Роль педагогической импровизации в процессе творчества будущего педагога / Е. Б. Мягкая. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2020. — № 42 (332). — С. 55-57.
4. Палтышев, Н.Н. Постижение педагогического мастерства / – Москва: Изд.центр АПО, 2002. – 64 с.
5. Ro'ziyeva D.I., Tolipov O'.Q. Pedagogik texnologiyalar va pedagogic mahorat. –T.: Innovatsiya-ziyo, 2019.
6. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik –T.: Sano-standart, 2017.-
7. Харькин В.Н. Педагогическая импровизация: теория и методика. М., 1992 г. - 264с.
8. Харькин В.Н., Импровизация... Импровизация? Импровизация!. Магистр, 1997 г., - 288 с.

9. Загвязинский В.И., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. пед. образовательные учреждения. М., 2005.
10. Щербакова Т. Н. Импровизация как компонент творчества современного педагога — // Педагогическое мастерство : материалы IV Междунар. науч. конф. (г. Москва, февраль 2014 г.). —Москва : Буки-Веди, 2014. — С. 13-16.